

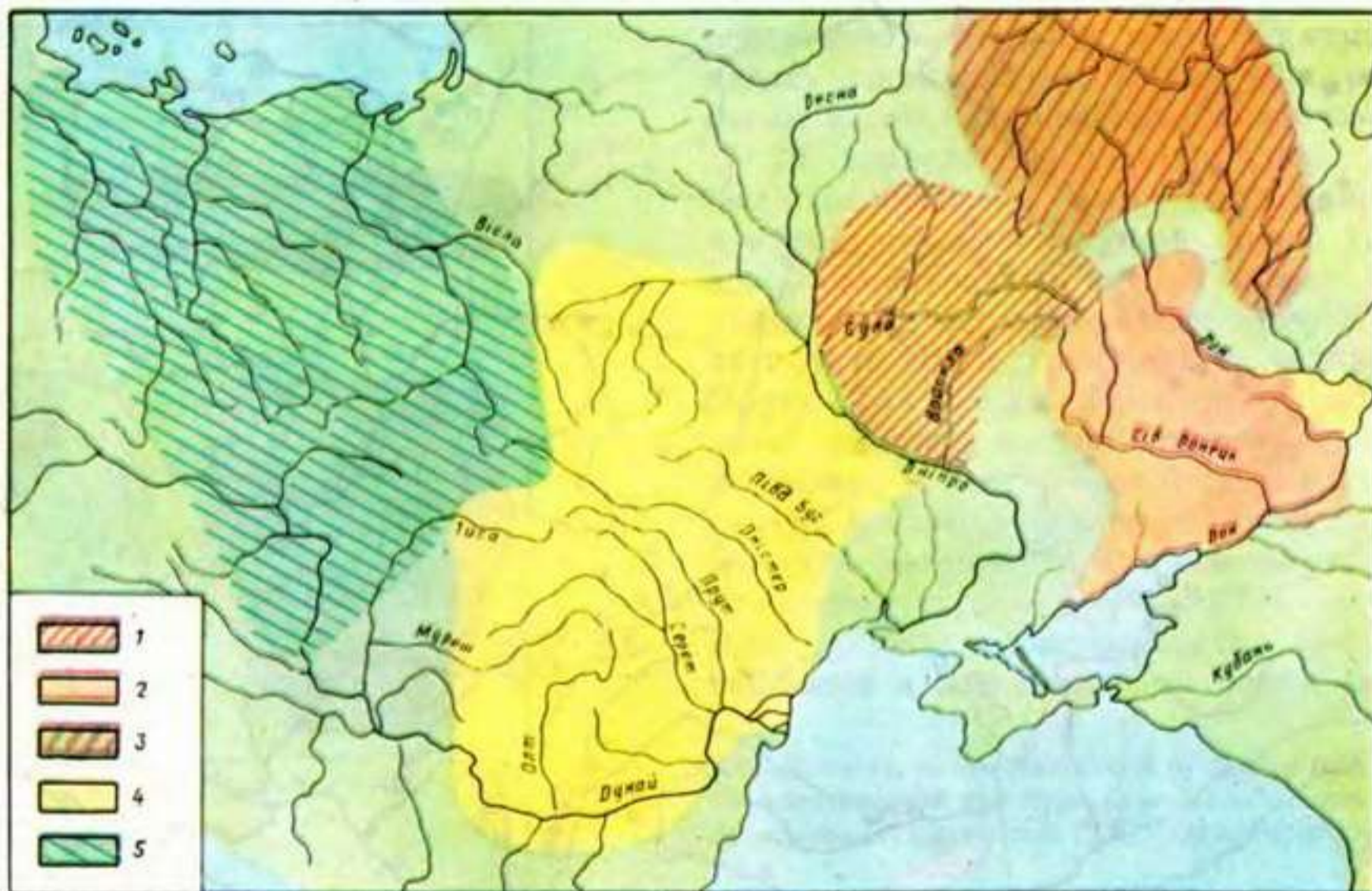
Слов'янські поселення в Європі V—VIII ст. (за І. Земаном, П. Донатом, І. П. Русановою, В. Д. Бараном) та шляхи розселення східних слов'ян у ранньому середньовіччі (за В. Д. Бараном):

1 — поселення з напівземлянками, де є печі; 2 — поселення з напівземлянками, де є вогнища; 3 — поселення з іншими формами жител і вогнищами; 4 — поселення з наземними житлами (упорядкування карти Д. Н. Козака, рис. М. М. Ієвлева)

ратної в плані форми, з піччю-кам'янкою. В керамічному комплексі співіснують ліпні та гончарні вироби. Конічні ліпні горщики мають високі округлі плічки й нагадують ліпну черняхівську кераміку.

Ранньосередньовічним слов'янським угрупованням передували культури римського часу — пшеворська та черняхівська, які становили периферію провінційно-римського світу, та київська, що її

провінційно-римські впливи торкнулися значно меншою мірою. Порівняння цих старожитностей приводить до висновку: *ранньосередньовічні слов'янські культури не були продовженням надбань якогось одного народу римського часу — вони інтегрували елементи всіх культур III—IV ст.* Так, київська культура безпосередньо стосувалася генезису колочинських і частково пеньківських, черня-

Слов'янські культури VIII—X ст.:

1 — волнищівська; 2 — салтівська; 3 — роменська; 4 — типу Лука-Райківецька; 5 — слов'янські поселення VIII—X ст. Середньої Європи (упорядкування карти Д. Н. Козака, рис. М. М. Ієвлева)

хівська — пражських і частково пенківських племен.

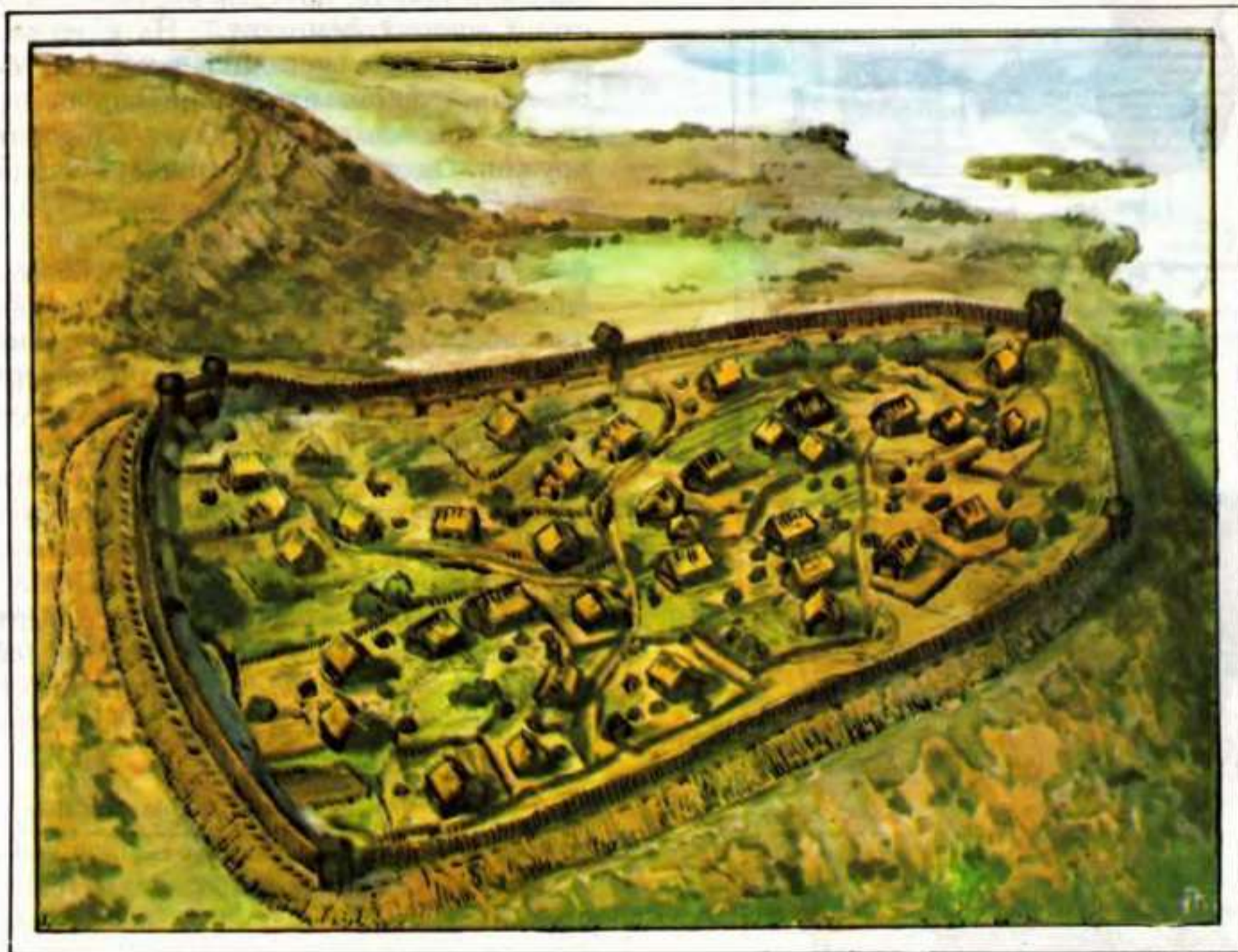
Що ж до соціально-економічного розвитку ранньосередньовічних слов'ян, то він наближувався скоріше до моделі, виробленої київським населенням, ніж до моделі провінційно-римського зразка.

Певна примітивізація життя слов'ян у V—VII ст. зумовлювалася розривом — унаслідок навали гунів — традиційних зв'язків Лісостепу з римськими провінціями. Зникає така невід'ємна риса черняхівських могильників, як тілопокладення. В похованнях абсолютно відсутня зброя (ознака пшеворців). Могили біднішають: у них трапляються лише кальциновані людські кістки, інколи прикриті горщиком або черепком чи покладені в урну. Елементи такого обряду можна знайти в деяких культурах римського часу, однак він ніде не був пануючим. Змінюється планування поселень, щезають наземні глинобитні житла; прямокутні в плані будівлі з відкритим вогнищем зустрічаються дуже рідко, основним типом стає

квадратна напівземлянка з піччю-кам'янкою. Зародившись у середовищі зарубинців, цей тип у числі інших продовжує існувати в зубрицьких, пізньозарубинецьких культурних групах та в черняхівських пам'ятках Лісостепу. На думку В. Д. Барана, піч-кам'янка виникла в IV—V ст. в Подністрянщині, багатій на камінь.

Кераміка в цілому продовжує традиції черняхівської лісостепової та київської культур, але примітивізується, одноманітнішає. Звичайно поширюється одна з форм попереднього часу: у колочинців — тюльпаноподібна, у пенківців — біконічна, у пражців — конічна. Порівняно з попереднім часом змінюється характер ремісництва: занепадають гончарні майстерні, припиняють діяльність великі металургійні центри, а натомість виникають невеликі тимчасові поселення металургів із кількома горнами. В землеробстві та приселищному тваринництві помітних змін не відбулося.

Як вважають деякі дослідники (зокрема В. Д. Баран), слов'яни в римську епоху не створили оригінальної культу-

Культура типу Лука-Райківецька. Вигляд городища Монастирьок (реконстр. та рис. П. Л. Корнієнка за матеріалами розкопок Є. В. Максимова та В. О. Петрашенка)

ри, а були включені до загальної культурної моделі, що виникла під провінційно-римським впливом. Крім того, у складі черняхівської культури слов'яни були політично залежними від воєнно-політичного союзу, створеного готами в Північному Причорномор'ї. Аж лише після перемоги гунів над готами на рубежі IV—V ст. почала розвиватися власна слов'янська ранньосередньовічна культура. Територія її формування охоплювала не тільки Південь сучасної Беларусі (як твердили деякі дослідники, визнаючи пріоритет кївських племен у складанні

культури слов'ян VI—VII ст.), а й лісостепові обшири між Дніпром і Віслою, а також між Віслою та Одрою — в ареалі розселення пшеворців.

Однорідність археологічної культури VI—VII ст. свідчить, напевно, про існування цілком сформованого слов'янського етносу. І справді, саме для цього часу писемні джерела фіксують провідну роль слов'ян в європейській історії. Слов'яни тоді об'єднувалися в могутні воєнні союзи, нападали на Візантію, проникали далеко на Південний Захід Балканського півострова й доходили до Рейна. Все це

свідчило про те, що слов'янство досягло стадії *воєнної демократії*. На його землях виникають невеликі укріплені поселення — економічні й політичні центри союзів племен, місця збору озброєних дружин. Одне з таких укріплень відкрито на Старокиївській горі в Києві, три — на Волині, біля сіл Бабка, Зимне та Лежниця (останні належали дулібам — одному з найбільш ранніх слов'янських племінних об'єднань); кілька подібних археологічних об'єктів відомо й на території Беларусі (Хотомель) та Східної Польщі (Шелігі).

Розселення східних слов'ян. Процес розселення слов'ян у Європі припадає на V—VI ст. Колочинські та пеньківські племена просуваються на Північ і Північний Схід, колонізуючи все Верхнє Подніпров'я. До VIII ст. вони займають басейн Сіверського Дінця та верхів'я Оки. В VI—VII ст. пеньківці при-

Культура типу Лука-Райківецька:

1 — ліпний і кружальний посуд; 2—3, 5 — знаряддя праці; 4 — предмети озброєння; 6 — план і реконструкція житла (реконстр. та рис. П. Л. Корнієнка за матеріалами розкопок Є. В. Максимова та В. О. Петрашенка)

носіїв празької культури переходять у межиріччя Ельби та Заали, просуваючись вниз по Ельбі в західному напрямі на територію сучасної ФРН. Певно, вже у VIII ст. слов'яни — вихідці з Дністро-Дунайського межиріччя — заселили все Поельб'я аж до Балтійського моря (сьогоднішня земля Шлезвіг-Гольштінія у ФРН).

Інший напрям руху ранньосередньовічних слов'ян пролягав з території сучасної Польщі вздовж берегів Балтики. Тут вони створили суківсько-фельдберзьку культуру. В північних землях сучасної ФРН слов'яни проживали до кінця XIII ст., а пізніше були знищені або асимільовані германцями.

Археологічні культури слов'ян напередодні утворення державності. На корінних слов'янських землях, від Правобережжя Дніпра до Закарпаття, празька та пеньківська культури змінюються в VIII ст. новою, яка отримала назву Лука-Райківецька. На сьогодні відомо понад 200 пам'яток цієї культури. Дослідники виділяють два періоди її розвитку: кінець VII—VIII ст., коли побутувала виключно ліпна кераміка, і IX ст.,

Місцевий та імпортований посуд волинцівської (з л і в а) й роменської (с п р а в а) культур (упорядкування Д. Н. Козака, рис. Л. Л. Корнієнка)

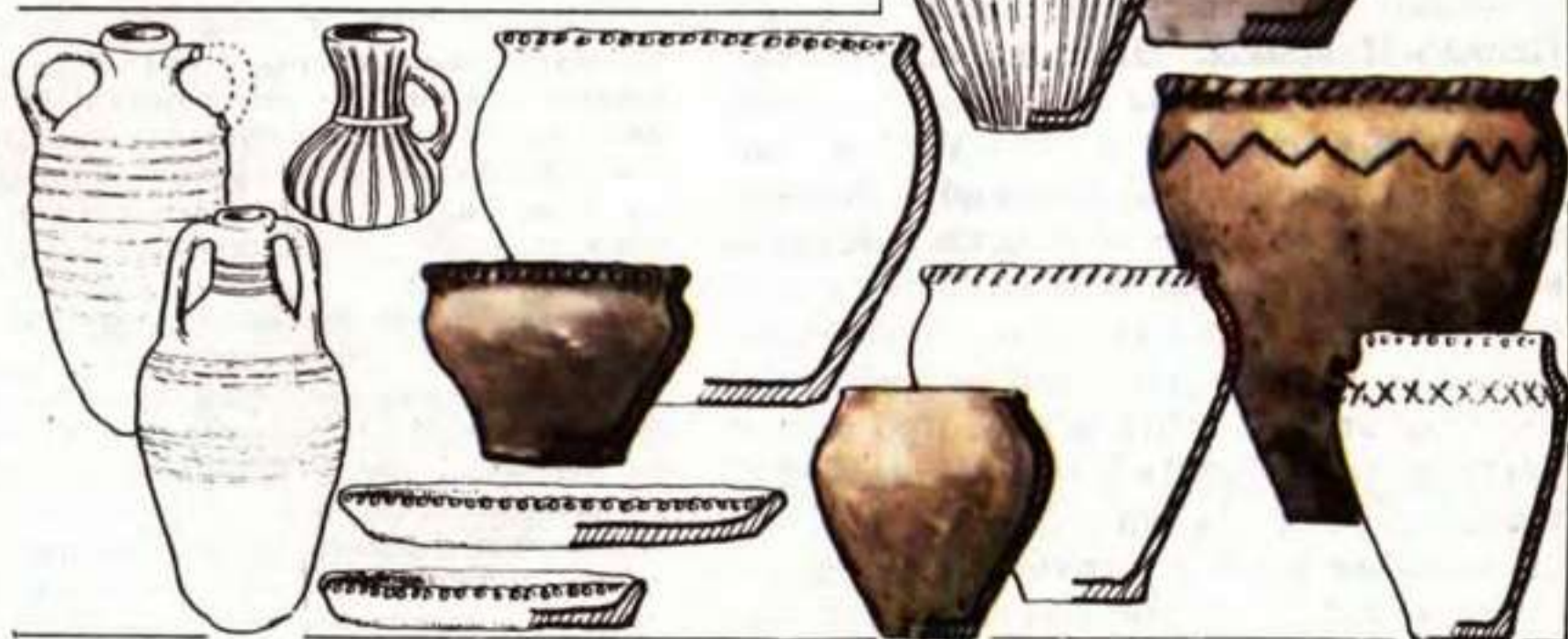

коли ліпний і гончарний посуд співіснують. Загальноприйнятою є точка зору, за якою пам'ятки типу Луки-Райківецької в генетичному плані безпосередньо продовжують ранньослов'янські празькі старожитності. На думку ряду дослідників, окремі елементи новоутвореної культури, зокрема керамічний посуд, пов'язують її із пеньківською людністю. Отже, празькі та пеньківські пам'ятки становлять підґрунтя пам'яток типу Луки-Райківецької.

Східнослов'янська етнічна належність носіїв культури Лука-Райківецька не викликає сумнівів. Основною проблемою є ідентифікація археологічних пам'яток з літописними групами східних слов'ян, які склали великі союзи племен, а деякі об'єднувалися в окремі князівства. До полянського міжплеменного об'єднання дослідники відносять поселення VIII—IX ст. Київщини та Канівщини. Південніше полян («вниз по Дніпру») літопис розміщує *уличів*, котрі згодом переселилися на землі між Південним Бугом і Дністром. На Східній Волині проживали *древляни*, а у верхів'ях Західного Бугу і Дністра — *дуліби* (пізніше — *волиняни* й *бужани*). З *тиверцями*, які жили, за літописом, по Дністру аж до Дунаю, науковці пов'язу-

ДАВНІ СЛОВ'ЯНИ

ють старожитності Пруто-Дністровського межиріччя. Прикарпаття та Закарпаття займали хорвати.

Археологічні пам'ятки VIII—IX ст. у згаданих регіонах мало чим різняться між собою. Переважання рис культурної спільності може свідчити про культурно-етнічну консолідацію слов'янських племен напередодні утворення Київської Русі і про формування єдиної давньоруської народності.

Територію Дніпровського Лівобережжя у VII—IX ст. обіймали слов'янські культури — волинцівська й роменська. Вони репрезентовані укріпленими поселеннями, селищами та великими могильниками. Як показали багаторічні дослідження (І. І. Ляпушкін, П. М. Третьяков, Д. Т. Березовець, О. В. Сухобоков), ці культури виникли в результаті три-

валого розвитку слов'янського населення, який завершився в період формування Давньоруської держави. Між ними існує типологічна близькість — у формах ліпного посуду, орнаментациї, конструктивних особливостях житлобудівництва, характері господарської діяльності. На думку більшості дослідників, волинцівські пам'ятки залишені слов'янизованими скіфо-сарматами, котрі становили один із компонентів черняхівської культури. Питання щодо племінної належності роменців досі дискутується. Найпоширенішою є думка про їхній зв'язок із міжплемінним союзом сіверян. Такий погляд збігається з даними літопису, який локалізує сіверян в басейнах лівих притоків Дніпра («другий сьдоша по Десне, и по Семи, по Суле и нарекошася Сьверь...»).

5. ОСНОВНІ ФОРМИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК. ДУХОВНА КУЛЬТУРА

Господарство, торгівля. Етнографічні дані та писемні джерела свідчать, що основу господарської діяльності ранньослов'янської спільності становило землеробство. «У них велика кількість різної худоби та земних плодів, складених у купи, особливо проса і пшениці», — зазначав візантійський автор VI ст. Псевдо-Маврикій. Зв'язок між способом господарювання й особливостями розселення слов'ян у VI—VII ст. зафіксував інший візантійський інформатор — Прокопій Кесарійський: «Живуть вони на великій відстані один від одного. І всі вони часто змінюють місце проживання... Тому-то й землі їм треба займати багато». Він же згадує про великі стада худоби, що їх слов'яни забирали у переможених як військову здобич, про принесення биків у жертву богам. Арабський автор X ст. Ібн-Руста вказує, що

слов'яни — це «народ, котрий пасе свиней, як ми овець, а більша частина [його] посівів — із проса», а його співвітчизник і сучасник Ібрагім Ібн-Якуб пише: слов'яни засівають поле двічі на рік — влітку та навесні і збирають два врожаї.

Отже, у другій половині I тис. слов'яни мали розвинені землеробство і тваринництво. Традиційність для них цих господарських галузей доводить насамперед топографія давньослов'янських поселень, починаючи від рубежу й першої половини I тис. н. е. Наші предки селилися поблизу річок, струмків та озер, невисоко над рівнем води, поряд із заплавленими луками — там, де були придатні для землеробства й легкі для обробітки родючі землі, росли багаті трави — надійна база для тваринництва. Основною системою землеробства був переліг, вируб застосовувався рідко. За перелігу поле обробляли й засівали аж до виснаження землі, а потім воно відпочивало до відновлення родючості. Така система можлива, звісно, лише за наявності великої кількості земель із відповідними якостями. Вона не потре-